

JOANNA SOBIESIAK (LUBLIN)

Władca i jego gród w Kronice Kosmasa i w przekazie kontynuatora jego kroniki, Kanonika Wyszehradzkiego

Słowa kluczowe: Kronika Kosmasa, Kronika Kanonika Wyszehradzkiego, Przemyślidzi, gród

Keywords: Chronicle of Cosmas of Prague, Chronicle of the Vyšehrad Canon, Přemyslid dynasty, stronghold

Abstract: The goal of this article is to show the narration contexts in which a medieval author set strongholds by referring to the following terms: *oppidum*, *castrum* or *urbs*, *castellum*, possibly *civitas*. I highlight the frequency with which selected medieval writers mentioned one centre or another. In the article I ponder a question if selected chroniclers' narrations could indicate a regularity which helps to establish the function performed by a stronghold for the benefit of its ruler accounted most frequently.

Jak to zostało sformułowane w tytule artykułu, całe nasze zainteresowanie skupi się na wiadomościach z Kroniki Kosmasa i z dzieła kontynuatora pracy Kosmasa, Kanonika Wyszehradzkiego. W przekazach tych chcemy wskazać, w jakich kontekstach narracyjnych średniowieczni autorzy wypowiadali się o grodach używając na określenie tych ośrodków terminu przede wszystkim: *oppidum*, *castrum*, *castellum* lub *urbs i civitas*. Chcemy podkreślić, że w niniejszym wykładzie zainteresują nas tylko te grody, o których zechcieli wspomnieć kronikarze, naszym celem nie jest omówienie historii wszystkich tego rodzaju centrów przynależnych władztwu Przemyślidów

do połowy XII w.¹ Ważna będzie dla nas również swego rodzaju statystyka, czyli częstotliwość, z jaką na przestrzeni interesującego nas czasu średniowieczni pisarze wymieniali ten czy inny ośrodek. Chcemy też zwrócić uwagę, czy z kronikarskich narracji da się wyprowadzić pewien wzór, czy też wskazać swoistą prawidłowość, za pomocą których można będzie poczynić ustalenia, w jakiej funkcji dany gród pojawia się w przekazie najczęściej.

Z obszaru naszych zainteresowań wyłączamy wszelkiego rodzaju dokumenty, jak również roczniki, mimo że chronologicznie odpowiadają czasom, o których opowiada Kosmas i kontynuator jego pracy. Najbardziej interesuje nas szeroki kontekst narracyjny, w którym pojawiają się informacje o grodach, a taki mogą zapewnić tylko teksty o charakterze narracji ciągłej, czyli kroniki. Do naszego zbioru źródłowego nie włączamy również przekazów hagiograficznych, choć dla czeskiego wcześniejszego średniowiecza mamy ich całkiem pokaźny zbiór i są one niewątpliwie przekazami o narracji ciągłej i linearnej. Niemniej w początkowej fazie badań problemu, a tym właśnie jest prezentowany materiał, chcemy skoncentrować się jedynie na średniowiecznej historiografii, pozostawiając konteksty, w jakich mowa jest o grodach w hagiografii czeskich świętych, jako osobny problem do opracowania.

Postanowiliśmy skupić nasze zainteresowanie na informacjach z Kroniki Kosmasa i z Kroniki Kanonika Wyszehradzkiego. Kronika Kosmasa, jako pierwsza czeska, i to obszerna kronika, da nam szeroki kontekst narracyjny, w jakim pojawiają się informacje o ośrodkach określanych mianem „grodów”. Przekaz powstał w pierwszej ćwierci XII w., dzieło opisuje historię Czechów i ich państwa od okresu dziejów bajecznych po pierwszą ćwierć XII w. Została napisana bez wątpienia przez Czecha i zamyka się na 1125 r., kiedy to kronikarz zmarł. Kosmasa nazywa się pierwszym czeskim historykiem, ponieważ jego praca jest historycznym, fundamentalnym wykładem dziejów Czechów i dynastii Przemyślidów². Jej autor, kanonik katedry św. Wita w Pradze, znany nam pod imieniem Kosmas urodził się najpewniej około 1045 r., gruntownie wykształcony m.in. w przykatedralnej szkole św. Lamberta w Leodium, jest jak się wydaje autorem jednego dzieła. Przekaz składa się z trzech ksiąg ułożonych, zgodnie ze średniowieczną uczonością, w sposób chronologiczny. Całość

¹ Istnieją gruntowne i liczne prace poświęcone archeologicznym badaniom nad czeskimi grodami, należy tu wskazać tu choćby znakomitą i klasyczną zarazem pracę J. Sláma, *Střední Čechy v raném středověku. II. Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu*, Praehistorica XI, Praha 1986.

² M. Bláhová, *Dějepisectvi v českých zemích přemyslovskeho období*, [w:] *Przemyslodzi i Piastowie – twórcy i gospodarze średniowiecznych monarchii. Materiały z konferencji naukowej Gniezno 5–7 maja 2004*, red. J. Dobosz, Poznań 2006, s. 107–139, tu s. 110–113.

została zredagowana przez autora najprawdopodobniej w latach 1110–1125, kończy się na wiadomości o objęciu władzy przez księcia Sobiesława I (1125–1140)³.

Kontynuator jego kronikarskiej pracy Kanonik Wyszehradzki, też zapewne był Czechem. Podobnie jak Kosmas, duchowny, ale nie będący członkiem kleru katedry praskiej, kontynuował kronikarską pracę Kosmasa od 1126 r. Przekaz Kanonika Wyszehradzkiego urywa się na opisie oblężenia Pragi przez Konrada Znojemskiego w 1142 r.⁴

W interesujących nas przekazach, co oczywiste, najczęściej wymienianymi grodami i takimi, o których jest najwięcej informacji, są Praga i Wyszehrad. W naszym zestawieniu nie będziemy zajmować się tymi ośrodkami, właśnie ze względu na ich stołeczny charakter, a więc zdecydowanie inny, kluczowy dla panującej dynastii, ważniejszy od pozostałych wymienianych w naszym przekazie. Zarówno Praga, jak i Wyszehrad posiadają szerokie badania, żeby wymienić choć ostatnio przełomowe ustalenia Ladislava Varadzina⁵. Gród praski pojawia się zawsze w studiach dotyczących powstania czeskiej państwowości⁶. Zatem pozostawiając na uboczu dwa główne grody przemysłidzkich Czech, spójrzmy na wiadomości o innych ośrodkach, które kronikarze uznali za na tyle ważne, by o nich wspominać.

Jednym z grodów, o którym informacje znajdziemy tylko w Kronice Kosmasa, nie wspominają o nim natomiast jego kontynuatorzy w autorskich partiach swoich dzieł, są Libice. Dla kronikarza jest to przede wszystkim gród Sławnika, ojca św. Wojciecha, w grodzie tym (*urbem Lubec*) ponieśli śmierć bracia świętego biskupa⁷.

W dalszej części swojej kroniki Kosmas jeszcze tylko raz wspomina o tym ośrodku, opisując wypadki 1108 r., kiedy to na rozkaz księcia Świętopelka zostali zabici rezy-

³ F. Graus, *Cosmas v. Prag*, [w:] *Lexikon des Mittelalters*, Bd. III, München – Zürich 2000, k. 300–301.

⁴ M. Bláhová, Z. Fiala, *Pokračovatelé Kosmovi*, Praha 1974, s. 186–202.

⁵ L. Varadzin, *K poloze panovnické rezidence na Vyšehradě v raném středověku*, [w:] *Královský Vyšehrad 4. Sborník příspěvků ze semináře 940 let královské kolegiální kapitoly sv. Petra a Pavla na Vyšehradě*, red. B. Nechvátal, Praha 2012, s. 56–68; A. Pleszczyński, *Vyšehrad, rezidence českých panovníků. Studie o rezidenci panovníka raného středověku na příkladu českého Vyšehradu*, Praha 2002.

⁶ Za dobry przykład niech posłuży znana praca wybitnego czeskiego mediewisty D. Třeštíka, *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530 – 935)*, Praha 1997, passim; J. Frolík, J. Maříková Kubková, A. Zeman, *Nejstarší sakrální architektura Pražského hradu. Výpověď archeologických pramenů*, Praha 2000.

⁷ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, ed. B. Bretholz, MGH Scriptorum rerum Germanicarum, Nova series, t. II, Berlin 1923 (dalej *Cosmas*), I 27, s. 49; I 29, s. 53.

dujący w Libicach członkowie rodu Wrszwców⁸. Ciekawe, że kronikarz używa tu na określenie Libic terminu (*villa Lubic*), a nie tak jak wcześniej *urbs*, czy choćby *oppidum*. Zastosowanie tej terminologii poświadcza, że po rzezi Sławnikowiców w 995 r. miejsce, w którym mieli rodową siedzibę, istotnie zmieniło charakter z obronno-militarnego na dworsko-rezydencjonalny, o mniejszym znaczeniu dla panującej dynastii. W interesujących nas źródłach narracyjnych do końca XII w. nie pojawia się już żadna wzmianka o Libicach, choć przecież wiemy, że nadal funkcjonował tam jakiś ośrodek osadniczy, ponieważ Libice wymienione są wśród innych *civitates* w dokumencie Sobiesława I z 1130 r. wystawionego dla kapituły wyszehradzkiej⁹.

W kontekście wątku poświęconego władztwu Sławnika, Kronika Kosmasa przynosi nazwy jeszcze pięciu grodów: Chýnov, Doudleby, Netolice, Litomyšl, Kłodzko. Kronikarz określa je jako grody graniczne władztwa Sławnikowica¹⁰. Pierwsze trzy z wymienionych nie pojawiają się więcej ani w przekazie Kosmasa, ani u jego kontynuatorów lub w innych dwunastowiecznych czeskich kronikach, jak na przykład Kronika Wincentego z Pragi czy Jarlocha. Litomyšl wymieniony jest jeszcze tylko raz i to również przez Kosmasa. Wzminaka koresponduje tematycznie z wątkiem libickiego obszaru, ponieważ dotyczy rozprawy zbrojnej księcia Świętopełka z Wrszowcami w 1108 r., którzy jak się powszechnie uważa, zajęli posiadłości po wyniszczonych Sławnikowicach. Kronikarz ogranicza się do lakonicznego stwierdzenia, że: „(...) jemu [Świętopełkowi] przed samym skrajem lasu koło grodu Litomyšl, wyszli naprzeciw Wacek z Męcina”¹¹. W następnym rozdziale Kroniki Kosmasa pojawia się jedyny raz nazwa grodu Vraclav, który też występuje w narracji w związku z rodem Wrszowców¹². Czytamy, że w grodzie tym zabity został Męcina i inni Wrszowcy. W późniejszych, wspomnianych wyżej dwunastowiecznych kronikach nie znajdujemy żadnych wzmianek o grodzie Vraclav. Możemy zatem zaklasyfikować

⁸ Cosmas III 24 s. 192.

⁹ J. Žemlička, *Čechy v době knížecí (1034–1198)*, Praha 1997, s. 178.

¹⁰ Cosmas I 27, s. 49–50. W tym ustępie kroniki, Libice występują jako *ducis metropolis*. Nazwy pozostałych grodów Kronikarz zapisał następująco: *Chinov, Dudlebi, Lutomisl, Netholici, Kladzco*. J. Sláma, *Slavnikovci – významná či okrajová záležitost českých dějin 10. století?*, Archeologické rozhledy 47 (1995), s. 182–224; M. Lutovský, Z. Petráň, *Slavnikovci. Mýtus českého dějepisectví*, Praha 2004, s. 82–87.

¹¹ Cosmas III 22 s. 190: *Cui post advenienti sub ipso exitu silve iuxta oppidum Lutomisl Wacek cum Mutina occurrunt (...)* Tłumaczenie za M. Wojciechowska, *Kronika Kosmasa*, Warszawa 1968, s. 348.

¹² Cosmas III 23 s. 190: *castrum Wratizlau*. Zob.: J. Žemlička, *Přemyslovská hradská centra a počátky měst v Čechách*, Československý časopis historický 26 (1978), s. 559–584, tu s. 568.

wiadomości o grodach Litomyśl i Vraclav, a po części również Libice, jako zaistniałe w narracyjnym przekazie z uwagi na interesującą kronikarza historię wyniszczenia rodu Wrszowców¹³.

Ostatni z podanych przez Kosmasa grodów, jako graniczny władztwa Sławnika, Kłodzko, wymieniany jest kilkakrotnie w Kronice. Zaznaczmy, że tylko ten jeden raz w kronice Kosmasa Kłodzko łącznie jest z władztwem Sławnika. Później w narracjach u Kosmasa gród ten występuje, jako ośrodek pograniczny o niewątpliwie dużym znaczeniu dla przedstawicieli panującej dynastii¹⁴. Kosmas pod datą roczną 1114 dość obszernie relacjonuje młodzieńcze poczynania księcia Sobiesława. W tym roku, ów młody Przemyślidą, przebywając na wygnaniu w Polsce, jak mówi kronikarz: „zebrawszy ze sobą niektórych Polaków, przybywając do grodu [*castrum*] Kłodzko próbował licznymi prośbami i obietnicami, aby mu grodzianie otworzyli bramy grodu”. Kiedy załoga grodu nie chciała otworzyć przed Sobiesławem bram: „młodzieniec zapalony gniewem”, jak go charakteryzuje Kosmas, „podpalił pałac położony blisko muru”, *ira inflammatus succendit palatium quod prope murum situm erat*, niesiony wiatrem ogień rozprzestrzenił się prędko i w konsekwencji „cały gród został spalony i do gruntu zburzony”¹⁵. O ważności ośrodka świadczy wzmianka kronikarza, że Kłodzko to nie tylko obwarowany gród, ale zapewne i całkiem spore podgrodzie, skoro znajdowało się tam palatium¹⁶. Duże znaczenie Kłodzka dla Przemyślidów potwierdzają następujące po sobie wiadomości w Kronice Kanonika Wyszehradzkiego. Znajdujemy tam pod datą roczną 1129 wiadomość, że: „Gród Kłodzko został przez Sobiesława odnowiony i obwarowany”. Przy dacie rocznej 1130 czytamy – „książę Sobiesław przybył z licznym orszakiem do grodu Kłodzko, który przemyślniej i silniej niż przedtem obwarowawszy postanowił wyruszyć na Morawy”. W funkcji grodu pogranicznego, jako dogodnego miejsca zjazdu władców Czech i Polski, wymienia go także kronikarz pod 1137 r. Podaje informacje o spotkaniu książąt Sobiesława i Bolesława „w grodzie Kłodzko, który jest na pograniczu

¹³ O rodzie Wrszowców zob.: P. Kopal, *Kosmovi d'ábové. Vršovsko přemyslovský antagonismus ve světle biblických a legendárních citátů, motivů a symbolů*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 8 (2001), s. 7–41.

¹⁴ W tym samym charakterze, jako pograniczny, umacniany gród (*castrum*) przedstawia Kłodzko Kanonik Wyszehradzki, zob. przyp. 17.

¹⁵ *Cosmas III 40 s. 213: Eodem anno Zobezlau quibusdam Polonis secum assumptis veniens ad castrum Kladzko temptat precibus et premissionibus multis, quo sibi cives aperirent portas urbis*. M. Wojciechowska, *Kronika Kosmasa*, s. 378.

¹⁶ V. Vaniček, *Soběslav I. Přemyslovci v kontextu evropských dějin v letech 1092–1140*, Praha 2007, s. 139.

Czech¹⁷. O ile interesujący nas ośrodek, przez obu dziejopisów określany jest terminem *castrum*, to już sam zapis nazwy nie jest jednolity. W kanonicznym wydaniu B. Bretholza mamy formę *Kladzko*, zaś w wydaniu J. Emlera tekstu autorstwa Kanonika Wyszehradzkiego znajdujemy zapis nazwy w brzmieniu *Kladsko* lub *Cladsko*. Różnice w zapisie w gruncie rzeczy są niewielkie, wynikają zapewne po części z lekcji poszczególnych rękopisów, niejednorodność zapisu może też świadczyć, że Kłodzko jako ośrodek peryferyjny było kronikarzom słabo znane. Z drugiej strony jednak pojawia się w ich narracjach jako gród o strategicznym znaczeniu obronnym, stanowiący bazę wypadową dla ewentualnych wypraw zbrojnych. Jest postrzegany też jako ważny ośrodek, którego zajęcie mogło otworzyć drogę do marszu na Pragę.

Zatem w zestawie naszych narracji Kłodzko przedstawiane jest jako typ grodu pogranicznego, zdobytego, przebudowywanego, czyli umacnianego. Interesujący nas kronikarze oprócz Kłodzka wymieniają całkiem sporo grodów, które lokują w zdefiniowanej przed chwilą grupie. Kosmas pod datą roczną 1096 podaje następującą informację: „Książę Brzetysław (II) w Polsce po zburzeniu ich grodu zwanego Bardo daleko dalej nad tą samą rzeką (Nysą Kłodzką) podobnie zbudował bardzo mocny gród na wysokiej skale, stąd wziął ów gród nazwę Kamieniec”¹⁸. Grody z pogranicza miśnieńskiego również pojawiają się w kronikarskich relacjach w podobnych kontekstach narracyjnych, jak te przedstawione powyżej. Kosmas poświęca aż trzy wzmianki ośrodkowi o nazwie Hvozdec. Dwie pierwsze odnoszą się do okresu panowania króla Wratisława. Obie wiadomości mówią o odbudowywaniu i umacnianiu wspomnianego ośrodka w 1087 r.: Pod tą datą roczną czytamy, że Wratisław: „wtargnął do Serbii, którą mu niegdyś cesarz Henryk oddał w wieczne posiadanie i (...) odbudowywał pewien gród zwany Hvozdec, blisko grodu Miśni”¹⁹. I druga wzmian-

¹⁷ *Canonici Wissegradensis continuatio Cosmae*, ed. J. Emler, FRB II, Praha 1874, s. 206: *Kladsko castrum renovatum est atque firmatum a Sobieslao*, 207: (...) *Sobieslao (...) pervenit in castrum Cladsko cum multo comitatu quo solertius quam antea et robustius munito, in Moraviam proficisci disposuerat*. s. 228: *Princeps Sobieslaus et dux Boleslaus in castro Kladsko, quod est in confinio Bohemiae in festo pentecosten convenerunt, ibique foedus pacis inieruntquo peracto ad propria redierunt*. O okolicznościach politycznych tego niezwykle ważnego spotkania zob.: S. Rosik, *Bolesław Krzywousty*, Wrocław 2013, s. 245. Tłumaczenia za M. Wojciechowska, *Kronikarze czescy. Kanonik Wyszehradzki, Mnich Sazawski*, Wrocław 2006, s. 45, 47, 82.

¹⁸ *Cosmas III 4 s. 164: (...) castrum eorum destructo nomine Brido longe inferius eiusdem fluvii similiter edificabat firmissimum castrum super altum scopulum, unde nomen traxit Kamenec*. M. Wojciechowska, *Kronika Kosmasa*, s. 317. O okolicznościach wyprawy zob.: *Velké dějiny země Koruny České*, red. M. Bláhová, J. Frolík, N. Profantová, t. I, Praha 1999, s. 479.

¹⁹ *Cosmas II 39, s. 141: (...) castrum nomine Gvozdec prope urbem Misen reedificat*. M. Wojciechowska,

ka tak samo datowana przez Kosmasa: „tymczasem zdarzyło się, że król Wratysław ze swoim wojskiem po raz drugi wtargnął do Serbii aby wspomniany gród Hvozdec przenieść na inne, warowniejsze miejsce”²⁰. Trzecia informacja o tym grodzie w Kronice Kosmasa odnosi się do wyprawy zbrojnej księcia Władysława I przeciw księciu saskiemu Lotarowi w 1123 r. Hvozdec określony tu jako *oppidum* pojawia się w kontekście walki, która miała zostać stoczona nieopodal²¹. Kolejnym grodem z miśniewskiego pogranicza, który występuje w narracjach kronikarskich jest Donin. Pierwsza informacja o grodzie Donin pojawia się w kontekście relacji o zmaganiach członków rodu Przemyślidów o praski tron w 1107 r. Panujący książę Świętopełk został pojmany na rozkaz Henryka V, a na jego miejsce król niemiecki, zachęcony znaczną sumą pieniędzy, wyznaczył innego Przemyślidę, Borzywoja. Stronnictwo nowego władcy, prowadząc go do Pragi, według relacji Kosmasa zatrzymało się na postój w pobliżu ośrodka Donin: „(...) ci powracając z nim, trzeciego dnia wytyczyli obóz koło zamku Donin” – tu określony przez kronikarza jako *castellum*²². Dalej przy opisywaniu wypadków z 1113 r., Kosmas informuje czytelnika, że ów gród Donin – tu określony słowem *castrum* – leży w „podstępnej Serbii”²³. Czytelnik dowiaduje się też, że: „(...) w tym czasie wspomniany gród był pod władzą cesarza”²⁴. Jest to ważna wiadomość w rozwijanej przez kronikarza narracji, ponieważ służy jako pointa opowieści o poczynaniach jednego z książęcych braci. Kosmas donosi, iż skłócony z bratem Władysławem I – księciem praskim, Sobiesław, próbował przez Miśnię przedostać się do Polski, skuszony jednak przez zarządcę grodu Donin Erkemberta obietnicą, że cesarz poprze jego pretensje do tronu, wszedł do grodu, gdzie został

ka, *Kronika Kosmasa*, s. 287.

²⁰ Cosmas II 40, s. 144: (...) *quo predictum castrum Gvozdec in alium; firmiorem locum transferret*. M. Wojciechowska, *Kronika Kosmasa*, s. 290. O okolicznościach politycznych, które doprowadziły do ekspansji Wratysława na tereny Miśni zob.: L. Reitinger, *Vratislav. První král Čechů*, Argo 2017, s. 280.

²¹ Cosmas III 53, s. 225–226: (...) *tam Boemie quam Moravie coadunato exercitu transeuntes silvam metati sunt castra ultra oppidum Guozdec ex adverso predicti ducis*. O podłożu konfliktu zob.: *Velké dějiny země*, s. 510–512.

²² Cosmas III 20, s. 186: (...) *castra iuxta castellum Donin*; M. Wojciechowska, *Kronika Kosmasa*, s. 344. Zob.: *Velké dějiny země*, s. 493; Szerzej o tym ciekawym problemie: J. Žemlička, *Čechy v době knížecí*, s. 121–140.

²³ Cosmas III 39, s. 211–212: (...) *occurrit ei Erkembertus, prefectus de castro Donin, pellacis Zirbie plenus versuciis (...) erat enimea tempestate predictum castrum cesaris sub potestate*.

²⁴ M. Wojciechowska, *Kronika Kosmasa*, s. 376.

pojmany i uwięziony²⁵. Ostatnia wzmianka o grodzie Donin z kroniki Kosmasa odnosi się do 1121 r., kiedy to już ten ośrodek przeszedł pod władanie Przemyślidów. O bezsprzecznie dużym znaczeniu Donina dla praskiego władcy świadczy wydawałoby się na pozór lakoniczna notka Kosmasa. Czytamy: „Władysław odbudował gród Donin i gród Podivin, który położony jest na Morawach”²⁶. Zwraca uwagę, że – jak podaje kronikarz – w ciągu jednego roku władca praski zdecydował się na tak duży wysiłek finansowy oraz logistyczny i nakazał odbudować aż dwa grody²⁷.

Wzmianka o grodzie Donin pojawia się jeszcze dwukrotnie. W przekazie Kanonika Wyszehradzkiego znajdujemy informację o buncie braci przeciw rządowi Sobiesława w 1126 r. Czytamy, że powracający z Węgier Sobiesław: „pojmał Brzetysława i zakutego przywiódł go do grodu Donin”²⁸. Tu należy wszakże zaznaczyć, że Donin nie stał się dla Brzetysława więzieniem, co wynika z dalszej części relacji. Był raczej czymś w rodzaju ośrodka przejściowego, na tyle pewnego, że Sobiesław mógł wykorzystać go do przetrzymania zbuntowanego i niebezpiecznego krewniaka, przed wysłaniem Brzetysława do docelowego więzienia²⁹. Ostatnia wzmianka o tym ośrodku w przekazie Kanonika Wyszehradzkiego i w ogóle ostatnia, jaką mamy z interesującego nas okresu – wyłamuje się z klasyfikacji grupy grodów, do której zaliczyliśmy Donin. Przypomnijmy, że chodzi o grody zdobyte, pograniczne i przebudowywane. Pod datą roczną 1139 kronikarz donosi, że: „książę Sobiesław od żony Wiprechta odkupił kilka grodów za 700 grzywien srebra. Przydał jej oprócz tego trzeci denar na grodzie Donin”³⁰. Mowa tu o Bercie, wdowie nie po Wiprechcie, ale po jego synu Henryku, który zmarł bezpotomnie 30 XII 1135 r. Henryk przed śmiercią oddał swoje lenno synowi Sobiesława, za które książę przekazał wdowie wyliczone powyżej dobra. Ze wzmianki tej możemy wysnuć wniosek, że Donin po – za swoim znaczeniem strategicznym był jeszcze ośrodkiem dobrze prosperują-

²⁵ *Velké dějiny země*, s. 503–504; V. Vaníček, *Soběslav I.*, s. 136.

²⁶ Cosmas III 47, s. 220: *dux Wladizlaus reedificavit oppidum Donin, similiter et Podiuin castrum, quod est in Moravia.*

²⁷ J. Žemlička, *Čechy v době knížecí*, s. 26.

²⁸ *Canonici Wissegradensis*, s. 204: (...) *Sobieslaus (...) cepit Bracizlaum, katheratumque duxit in castellum nomine Donin*; M. Wojciechowska, *Kronikarze czescy*, s. 40.

²⁹ V. Vaníček, *Soběslav I.*, s. 199–200.

³⁰ *Canonici Wissegradensis*, s. 229: (...) *dux Sobieslaus ab uxore Wigberti aliquot castra DCC marcis argenti redemit. Addidit ei praeterea tertium denarium in castro Donin*; M. Wojciechowska, *Kronikarze czescy*, s. 87, zob. też przyp. 63.

cym pod względem ekonomicznym, skoro można było uznać dochody z niego jako jeden ze składników wdowiej oprawy³¹.

Kanonik Wyszehradzki zdawał się dość mocno interesować sprawami przebudowy grodów przez przemysłdżkich władców, ponieważ wymienia jeszcze cztery takie ośrodki. Wszystkie, o czym informuje Kanonik Wyszehradzki, zostały przebudowane, czyli w istocie wzmocnione z inicjatywy księcia Sobiesława. Jeden jedy-ny raz w całym zestawie naszych przekazów źródłowych pojawia się nazwa grodu Hostín Hradec pod datą roczną 1139. Dla kronikarza jest to bez wątpienia ważny ośrodek, bo właśnie tam książę Sobiesław najpewniej zmarł. Jednak kontekst, w jakim pojawia się nazwa tego grodu w narracji Kanonika Wyszehradzkiego, nie skupia się na śmierci, tak przecież wielkiego bohatera, ale na fakcie, że: „Książę Sobiesław udał się do dworu zwanego Chvojno i tam przebywając zaczął odnawiać gród zwany Hostín Hradec. Myślał bowiem, że jeżeli Bóg zechciał dopuścić niezgodę między nim a książętami Polski, może mógłby w jakiejś części poddać ich pod swoją władzę dlatego umacniał grody, które są z ich strony”³². Lokalizacja grodu Hostín Hradec pozostaje do dzisiaj dyskusyjna. Na pewno należy umiejscawiać go w północno-wschodniej części Czech. Badacze proponowali, aby zlokalizować gród w okolicy dzisiejszej miejscowości Hostinné lub na przykład utożsamić go z dzisiejszym Hradec Kralove³³. Trzy pozostałe grody, o których przebudowie informuje Kanonik Wyszehradzki, nie nastroczają żadnego problemu przy ich lokalizacji, są to Přimda, Zgorzelec i Tachov. Zgorzelec i Tachov są dwukrotnie wymienione w przekazie Kanonika Wyszehradzkiego. Pod datą roczną 1126 znajdujemy następującą informację: „W tym czasie Czesi przebudowali pewne warownie, które zostały nazwane po słowiańsku Přimda, Zgorzelec i Tachov”³⁴. Wiadomości o tych samych grodach pojawiają się jeszcze raz w przekazie Kanonika Wyszehradzkiego pod datą roczną 1131. Kronikarz podaje czytelnikowi więcej szczegółów odnośnie Tachova i Zgorzelca: „książę Sobiesław (...) zbudował gród na początku wsi zwanej Tachov, który nazwał

³¹ V. Vaniček, *Soběslav I.*, s. 290–291.

³² *Canonici Wissegradensis*, s. 231: *Post heac Sobieslaus dux curtem suam adiit, quae Chvoyno dicitur, ibique manens castrum renovare coepit, quod Hostin Hradecz dicitur.*; M. Wojciechowska, *Kronikarze czeszy*, s. 92.

³³ J. Žemlička, *Čechy v době knížecí*, s. 229; J. Teplý, *K lokalizaci Hostina Hradec*, *Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice 1* (1995), s. 99–107; Zob. też M. Wojciechowska, *Kronikarze czeszy*, s. 92, przyp. 69.

³⁴ *Canonici Wissegradensis*, s. 205: *Eodem tempore quasdam munitiones Bohemi reaedificaverunt, quae sclave Przimda, Yzcorelik, Tachow appellatur*, M. Wojciechowska, *Kronikarze czeszy*, s. 40.

od imienia leżącej przy nim wsi. (...) wystawił również w krainie Milsko przy rzece Nysa i oznaczył nazwą Zgorzelec, który dawniej nazywał się Dřinov³⁵. O grodzie Přimda, w kontekście przebudowy czy umacniania ośrodka, Kanonik mówi tylko raz, jednak gród ten pełnił w XII w. niezwykle użyteczną rolę dla władców praskich. Był mianowicie więzieniem, w którym przetrzymywano zbuntowanych członków rodu Przemyślidów³⁶. Pierwsza chronologicznie wzmianka, którą można łączyć z informacjami o grodzie Přimda, pochodzi z kroniki Kosmasa. Autor pod koniec ostatniej księgi swojego dzieła, pod datą roczną 1121 podaje: „Niemcy zbudowali gród w obrębie granic Czech, na spadzistej skale, w lesie, do którego idzie się przez wieś Bela, nad rzeka Radbuzou. Gdy o tym usłyszał książę Władysław (I) wziął trzy poczty z wybranych rycerzy i nagle i niespodziewanie zdobył gród³⁷. Autor nie wymienia nazwy tego grodu, ale w pochodzącym z XV w. rękopisie kroniki na marginesie zapisano informację, że gród nazywa się Přimda. Přimda zatem, jako najstarszy w Czechach murowany gród, położony ponadto daleko od centrum państwa, tuż przy granicy w ostępach czeskiego lasu, świetnie nadawał się do tego, by trzymać tam w odosobnieniu niepokornych członków panującego rodu. Warto dodać, że tylko w takiej funkcji postrzegali go i wymieniali wszyscy kronikarze z XII w., a przecież postawiony na stromej skale, na wysokości 837 m, był też trudną do zdobycia fortecą i świetnym punktem obserwacyjnym zarówno na czeską jak i na bawarską stronę, grodem na szlaku wiodącym z Pragi do Norymbergi³⁸.

W wybranych przez nas tekstach, które stanowią bazę źródłową dla czynionych tu ustaleń, spotykamy wzmianki o jeszcze innych grodach, które pojawiają się w narracjach tylko z tej racji, że były miejscami uwięzienia członków panującego rodu.

³⁵ *Canonici Wissegradensis*, s. 212–213: (...) *dux Sobieslaus ad radicem cuiusdam villae nomine Tachow (...) castrum aedificavit, quod ex nomine adiacentis villae appellavit, aliud quoque aedificavit in partibus Milesko iuxta flumen Niza, appellavitque Yzhorelik, quod antea Drenow vocabatur*; M. Wojciechowska, *Kronikarze czeszy*, s. 55. Zob. V. Vaníček, *Soběslav I.*, s. 200.

³⁶ Narracje dotyczące Přimdy nie mieszczą się w przyjętym przez nas zestawie tekstów źródłowych, warto jednak dodać, że w poza naszymi dwoma przekazami, Přimda, jako więzienie występuje aż pięć razy w czeskich kronikach XII w. Zob.: *Monachi Sazawiensis continuatio Cosmae*, ed. J. Emler, FRB II, Praha 1874, s. 268; *Vincenti canonici Pragenses Annales*, FRB II, ed. J. Emler, Praha 1874, s. 419, 452; *Gerlaci abbatis Milovicensis Annales*, FRB II, ed. J. Emler, Praha 1874, s. 465, 467.

³⁷ *Cosmas III 48*, s. 220: *Eodem anno quidam ex Teutonicis infra terminos Boemorum in silva, ad quam itur per villam Bela, in prurupta rupe edificant castrum. Quod audiens dux Wladizlaus acceptis tribus scaris ex electis militibus repente ex inproviso irruens obtinuit castrum*; M. Wojciechowska, *Kronika Kosmasa*, s. 386.

³⁸ T. Durdík, *Hrad Přimda*, [w:] *Vladislav II. druhý král z Přemyslova rodu. K 850. výročí jeho korunovace*, red. M. Mašek, P. Sommer, J. Žemlička, Praha 2009, s. 191–202.

Kanonik Wyszehradzki donosi, że w 1128 r. książę Sobiesław rozprawił się z opozycją krewnych: „W tym samym roku liczni książęta Czechów zostali uwięzieni przez księcia Sobiesława, skuci i zamknięci pod strażą. Brzetysław [syn Brzetysława II] był zawieszony do grodu Děčín³⁹. Gdybyśmy spojrzeli na mapę średniowiecznych Czech, zauważymy, że Děčín podobnie jak Přimda był ośrodkiem położonym tuż przy granicy władztwa Przemyślidów, na trudno dostępnym, górzystym terenie. Kanonik Wyszehradzki wymienia jeszcze jeden, również służący za więzienie gród, a mianowicie Jaroměř. Tenże sam książę Sobiesław, zanim wysłał pod strażą Brzetysława do Děčina, trzymał go uwięzionego przez pewien czas w Jaroměři⁴⁰. Jest to jedyna wzmianka o tym ośrodku, który przecież z czasem stał się miastem królewskim⁴¹. Podobnie skąpe wzmianki mamy o grodach Lštění i Křivoklát. Informacja o Lštění pojawia się w kontekście relacji kronikarza o konflikcie księcia Spitygniewa z bratem Wratisławem. Książę nie mogąc zmusić do uległości zbiegłego na Węgry brata, uwięził jego żonę. W przekazie czytamy: „Pochwyconą zaś swoją bratową wysłał do pewnego najobronniejszego grodu zwanego Lštění, powierzając ją pod straż komesowi imieniem Mścisz⁴². Natomiast o grodzie Křivoklát wspomina w kontekście walk między Przemyślidami o tron praski. Pod datą roczną 1110 informuje, że książę Władysław I pojmał podstępnie Ottona (morawskiego) i uwięził go na Wyszehradzie. Poniżej zaś czytamy: „Wkrótce potem, gdy był odbudowany gród Křivoklát w lesie koło rzeki Berounki, oddany tam został Otto pod straż zbrojnych rycerzy na prawie trzy lata⁴³. Kanonik Wyszehradzki w ogóle nie wspomina o tych dwóch grodach. Tylko pojedyncza wzmianka o Lštění w Kronice Kosmasa również zwraca uwagę, ponieważ Lštění było przecież jednym ze starszych grodów czeskich,

³⁹ *Canonici Wissegradensis*, s. 206: *Eodem anno multi principes Bohemorum capti et catenati atque inclusi sunt in custodia a duce Sobieslao. Bracizlaus ductus est in castellum Daczin (...)*; M. Wojciechowska, *Kronikarze czescy*, s. 44.

⁴⁰ *Canonici Wissegradensis*, s. 205: *Deinde transactis tribus mensibus Bracizlaus in arce Jaromir retrusus est*; M. Wojciechowska, *Kronikarze czescy*, s. 40. Zob.: *Velké dějiny země*, s. 545.

⁴¹ P. Sommer, *Hradská centra*, [w:] *Přemyslovci. Budování českého státu*, red. P. Sommer, D. Třeštík, J. Zemlička, Praha 2009, s. 182–184.

⁴² *Cosmas II 15*, s. 106: *Nurum autem suam comprehensam misit in quoddam castrum munitissimum nomine Lescen committens eam ad custodiendum comiti nomine Mztis*; M. Wojciechowska, *Kronika Kosmasa*, s. 239. Zob.: V. Vaníček, *Vratislav II. (I.) První český král*, Praha 2004, s. 48.

⁴³ *Cosmas III 34*, s. 205: *Post hec tempore non longo reedificato castro Krivoplat in silva iuxta fluvium Msam traditus est ibi Otto armatis militibus ad custodiendum annis fere tribus*; M. Wojciechowska, *Kronika Kosmasa*, s. 368. Zob.: *Velké dějiny země*, s. 502.

jednak nasi kronikarze nie włączają go w zakres swoich narracji w tym kontekście⁴⁴. Kosmas mówi o nim co prawda, że był gród najobronniejszy, jednak wymienia go tylko w funkcji więzienia dla żony przyszłego króla Wratysława.

Kończąc omawianie grupy grodów, które nasi kronikarze postrzegają jako ośrodki, które służyły władcom do przetrzymywania krnąbrnych członków rodu, wspomnijmy po raz kolejny o Kłodzku. Jak powiedziano wcześniej, gród ten wymieniany był w narracjach, jako pograniczny ośrodek o strategicznym znaczeniu militarnym. Jednak właśnie to pograniczne położenie, zapewne predestynowało go również do roli więzienia. Otóż Kosmas wspomina, że w 1097 r.: „Książę Brzetysław przywołując do siebie syna Konrada Udalryka, kazał go chwycić i wysłał pod strażą do grodu Kłodzka”⁴⁵. Jak widzimy, dla obu autorów z interesującej nas epoki istotnym przeznaczeniem grodu, którym rozporządzał władca, było użycie takiego czy innego ośrodka w charakterze więzienia.

Innym, równie często występującym w narracji kronikarskiej tematem jest wątek grodów, które przez władcę są oddawane w zarząd. Po lekturze wszystkich naszych narracji wydaje się, że ośrodkami najbardziej pożądanymi, które przekazując, władca mógł zapewnić sobie lojalność możnego, były Litoměřice i Žatec. O Litomierzycach Kosmas wspomina pierwszy raz jakby mimochodem. Opisując próbę przeforsowania przez Wratysława na praską katedrę Lancza nadmienia, że ów: „był wywyższony na probostwo litomierzycznego kościoła”⁴⁶. Co jest oczywiście przytykiem kronikarza w stronę władcy, ponieważ całość narracji pokazuje czytelnikowi Lancza, jako parweniusza wyniesionego do szczytów ze szkodą dla czeskich możnych i rodzimego duchowieństwa⁴⁷. Kolejny raz w naszych przekazach nazwa ośrodka – określonego terminem *civitas*, pojawia się już wprost. Ponownie Kosmas, tym razem relacjonując spory dynastyczne wokół objęcia praskiego tronu, pod datą roczną 1101 donosi: „Ołdrzych i Lutold, synowie Konrada, wypędziwszy z Moraw załogi, które odchodząc Borzywoj tam zostawił na straży, odzyskali swoje grody; podobnie wrócili z Polski Bożej i Męcina, którym książę Borzywój nie z serca, lecz powodowany koniecznością chwili udzielił swojej łaski, odebrali swoje grody, które przedtem mieli: Bożej Žatec

⁴⁴ N. Profantová, *Dvorce: sídla knížat a velmožů*, [w:] *Přemyslovci. Budování českého státu*, red. P. Sommer, D. Třeštík, J. Žemlička, Praha 2009, s. 97–99.

⁴⁵ *Cosmas III 5*, s. 165–166: *Dux Bracizlaus vocans ad se Odalricum filium Conradi iussit eum capere et misit in castrum Kladzko ad custodiendum*; M. Wojciechowska, *Kronika Kosmasa*, s. 319. Zob. też: J. Žemlička, *Čechy v době knížecí*, s. 125–126.

⁴⁶ *Cosmas II 22*, s.114; M. Wojciechowska, *Kronika Kosmasa*, s. 250.

⁴⁷ Zob. L. Reitinger, *Vratislav*, s. 55–56.

i Męcina Litomierzyce⁴⁸. Książę Borzywoj, któremu ledwo kilka miesięcy wcześniej udało się objąć władzę w Pradze, dla umocnienia swojej pozycji i zneutralizowania potencjalnych przeciwników, dozwolił wrócić do Czech przedstawicielom rodu Wrzszowców i oddał im co wcześniej posiadali⁴⁹. Jednak najmocniej w naszym twierdzeniu o wyjątkowym znaczeniu Litomierzyc i Żatec umacnia nas fragment tekstu autorstwa Kanonika Wyszehradzkiego. Autor pod datą 1130 opowiada o spisku biskupa Meinharda i jego planach zabicia księcia Sobiesława. Czytamy w tekście przekazu, że Meinhard namawiał do zabicia Sobiesława niejakiego Mirosława syna Jana i chcąc przekonać go do tego grzesznego i wielce ryzykownego postępku przyrzekł mu na relikwie, że otrzyma za swój czyn wielkie dobra. Posłużmy się tu przykładem Marii Wojciechowskiej: „Jeżeli zgubisz życie księcia bez wątpienia z honorem będziesz posiadać to z owych pięciu rzeczy którekolwiek sobie wybierzesz: zarząd grodu Żatec lub grodu Litomierzyce”. Te obiecane korzyści miały się dla Mirosława ziścić w przypadku powiedzenia się spisku i objęcia praskiego tronu przez Brzetysława⁵⁰. Widzimy więc, że oba wymienione grody sytuują się w narracji jako ośrodki niezwykle pożądane, wszak obietnica otrzymania w zarząd któregoś z nich ma skusić poddanego, aby ten podniósł rękę na swojego władcę⁵¹. Podczas gdy o Litomierzycach mieliśmy tylko te trzy wzmianki, Żatec w narracjach pojawia się częściej. Z Kroniki Kosmasa poznajemy imiona i innych możnych, którym gród powierzony był w zarząd. Byli to Śmił syn Borzena – znany z oporu przeciw elekcji Lancza na praską katedrę i niejaki Jurzyk, o którym Kosmas donosi, że padł w bitwie w Węgrami w 1116 r.⁵² Są to niezwykle cenne wzmianki, ponieważ z okresu wczesnych Czech książęcych znamy niewiele imion członków czeskiej arystokracji. Dzięki informacjom o zarządzaniu grodami możemy

⁴⁸ Cosmas III 14, s. 176: (...) *abiens reliquerat ob custodiam rehabuerunt civitates suas, similiter Bosey et Mutina redunt de Polonia, quibus duce Borivoy non ex corde, sed pro necessitate temporis concedente gratiam suam recipiunt civitates suas, quas antea habuerant, Bosey Satc et Mutina Lutomerice*; M. Wojciechowska, *Kronika Kosmasa*, s. 333.

⁴⁹ Zob. D. Kalhous, *České země za prvních Přemyslovců v 10.-12. století, I. Čeled' sv. Václava*, Praha 2011, s. 144; *Přemyslovci. Budování*, s. 180–181, 189; *Velké dějiny země*, s. 486.

⁵⁰ *Canonici Wissegradensis*, s. 211: *Praesul Meynhardus ob hanc causam, ut no in hoc negotio constantes haberet duos digitos super reliquias sanctorum posuit, et verba huiuscemondi mecum habuit: Si vitam ducis perdideris, inter ista quinque scilicet Zatecz, Liutomirzicz et inter cameram et mensam et agazonima, quodcunque elegeris, me promittente duceque Bracizlao donante, sine dubio cum honore possidebis*; M. Wojciechowska, *Kronikarze czesky*, s. 52.

⁵¹ V. Vaniček, *Soběslav I.*, s. 220–221.

⁵² Cosmas II 24, s. 117: (...) *Zmil, filius Bozen, qui fuit prefectus in urbe Satc* (...); Cosmas III 42, s. 216: (...) *nomine Iurik, prefectus urbis Satc* (...).

rozpoznać bliżej otoczenie władcy i sposób, w jaki za pomocą nadawania w zarząd poszczególnych ośrodków realizował on swoje polityczne plany⁵³. W tym kontekście bardzo ciekawie sytuują się informacje Kosmasa o grodzie Bilina. Pierwsza wzmianka odnosi się do wypadków z 1040 r. Podczas walk Brzetysława z Henrykiem III, zarządca grodu Parkosz dopuścił się zdrady: „Opowiedziano księciu Brzetysławowi o komesie Parkoszu, który dowodził w grodzie Bilina, że przekupiony pieniędzmi Sasów nie stał na straży za obwarowaniami, lecz tam umieścił załogi, gdzie są gaje łatwe do przejścia dla nieprzyjaciół”⁵⁴. Druga wzmianka o grodzie Bilina dotyczy wypadków z początków władzy Wratysława. W Kronice Kosmasa czytamy: „W tym czasie Mścisz, był komesem grodu Bilina, syn Borzysza, mąż wielkiej odwagi. Z łaski twego brata – rzecze – zbudowałem kościół na cześć św. Piotra apostoła – racz przybyć na uroczystość jego poświęcenia i zarazem uradować gród twoim przybyciem. (...) Przybył książę i biskup i zaraz po poświęceniu kościoła leżącego na podgrodziu, poszedł książę do grodu na posesiek, biskup zaś i komes, na swoim dworze, który był przed kościołem, podobnie zasiedli do stołów (...). I w czasie obiadowania przyszedł posłaniec, który powiedział na ucho komesowi: ‘Odjęty jest tobie zarząd grodu i dany synowi Wszeborza Kojacie’, który wówczas był pierwszy w pałacu księcia. Na to Mścisz: – Jest panem i księciem i niech robi z grodem co mu się podoba”⁵⁵. W przytoczonym fragmencie widać najpełniej zależność ‘władca a jego gród’. Zarządca ma prawo ufundować w powierzonym sobie ośrodku kościół – jednak dzieje się to z łaski, czyli za aprobatą panującego władcy. Książę ma w nim jednak swój dwór, który jak wynika z kontekstu leży wewnątrz obwarowań, podczas gdy rezydencja komesa usytuowana jest na podgrodziu. Widać też, że władca jednym słowem może odebrać gród i przekazać go komu innemu. Kronikarz wyklada sytuację prawną grodów z okresu Czech książęcych jednym zdaniem

⁵³ J. Žemlička, *Přemyslovská hradská centra*, s. 569–570.

⁵⁴ Cosmas II 11, s. 98: (...) *Item relatam est duci Bracizlao de Prikos comite, qui prefuit Belin in urbe, quod corruptus Saxonum pecunia non stetisset ex adverso munitiois in custodia, sed ubi sunt nemora hostibus pervia, ibi possuisset presidia*; M. Wojciechowska, *Kronika Kosmasa*, s. 229. O wypadkach politycznych zob. też: B. Krzemińska, *Brzetislav I. Čechy a střední Evropa první polovině XI století*, Praha 1999, s. 269–284.

⁵⁵ Cosmas II 19, s. 111: *Mztis comes urbis Beline (...) Hoc verbum, quod locutus est principes, non intellexit comes et magnas duci agens grates letus abiit et parat, que sunt necessaria ad magna convivia. Venerat dux et episcopus, et ecclesia, que est sita in suburbio, mox dedicata ascendit dux in urbem ad prandium, episcopus vero et comes in sua curte, que fuit ante ecclesiam, similiter positus mensis epulis discumbunt. Et inter prandendum venit nuncius, qui diceret in aure comiti: ‘Ablata est tibi urbis prefectura et data est Koyate, filio Wseboris. (...) Dux est et dominus, de civitate sua faciat, quod sibi placet*; M. Wojciechowska, *Kronika Kosmasa*, s. 246–247.

wypowiedzianym przez Mściszę: *Dux est et dominus, de civitate sua faciat, quod sibi placet*⁵⁶.

Na koniec części poświęconej grodom przekazywanym w zarząd, powróćmy do Żatca. Z narracji przede wszystkim Kosmasa, wynika, jak ważnym ośrodkiem był on dla władcy. To w Żatcu, jak donosi kronikarz, doszło do spotkania Brzetysława II z Bolesławem Krzywoustym⁵⁷. Żatec też wymieniony jest dwa razy jako ośrodek przekazany w zarząd niepanującym członkom rodu Przemyślidów. Kosmas pod datą roczną 1055 donosi, że kiedy ojciec księcia Spitygniewa odbudowywał mury wokół Pragi, wówczas: „wspomniany wyżej bohater miał przydzieloną sobie przez ojca prowincję Żatec”⁵⁸. Niżej, już pod koniec III księgi, kronikarz informuje czytelnika, że książę Władysław przywołał z Polski swojego brata Sobiesława i oddał mu gród Żatec⁵⁹. Można pokusić się o pewien ostrożny wniosek wynikający z przytoczonych tu dwóch ostatnich wzmianek. Mianowicie droga do praskiego tronu wiodła przez Żatec. Jak zobaczymy niżej, nasi kronikarze wymieniają grody, w których rezydowali niepanujący członkowie rodu Przemyślidów, jednak były to – jak można sądzić – pomniejsze pod względem znaczenia w stosunku do Żatca – ośrodki.

Takim grodem z terenu Czech, który pojawia się w naszych narracjach jako ośrodek na tyle prestiżowy, że władca przekazuje go swojemu krewnemu, jest Hradec. Już pierwsza wzmianka o grodzie Hradec przedstawia nam go w tej funkcji. Przy opisie wypadków z 1091 r., Kosmas donosi, że młody Brzetysław II podczas konfliktu z ojcem, królem Wratysławem, zacytujmy: „odszedł w okolice grodu Hradec i tam pozostawał, daremnie wyglądając poprawy losu”⁶⁰. Domyślamy się, że skoro młody Przemyślida, szykując się do bitwy z siłami ojca, odszedł w pobliże rzeczzonego ośrodka, musiał ów teren uznać za bezpieczny, czyli swój. Kosmas donosi też, że w 1115 r. Hradec dostał się też młodemu Sobiesławowi, ponownie przywróconemu do łask przez brata księcia Władysława⁶¹.

Jako osobną kategorię w grupie grodów przekazywanych we władanie niepanującym członkom panującego rodu, traktujemy grody z terenu Moraw. Nasi autorzy

⁵⁶ Więcej na ten temat zob.: Z. Váňa, *Bílina*, Památky archaeologické 67 (1976), s. 393–478; V. Vaníček, *Vratislav II. (I.)*, s. 61–62.

⁵⁷ Cosmas III 9, s. 170; S. Rosik, *Bolesław Krzywousty*, s. 68.

⁵⁸ Cosmas II 14, s. 104; M. Wojciechowska, *Kronika Kosmasa*, s. 236.

⁵⁹ Cosmas III 37, s. 209.

⁶⁰ Cosmas II 46, s. 153; M. Wojciechowska, *Kronika Kosmasa*, s. 300. Szerzej o kontekście politycznym wypadków zob.: *Velké dějiny země*, s. 462.

⁶¹ Cosmas III 41, s. 214; Zob.: J. Žemlička, *Čechy v době knížecí*, s. 137; V. Vaníček, *Soběslav I.*, s. 140.

wymieniają następujące ośrodki: Brno, Olomuniec, Znojmo i Podivin. O grodzie Brno mamy tylko dwie wzmianki, obie z Kroniki Kosmasa. W późniejszych tekstach, mowa jest już nie o grodzie, a o księstwie brneńskim i tych informacji jako nieodnoszących się bezpośrednio do *oppidum, castrum* czy *civitas* nie włączamy do naszego zestawienia. Pierwsza wzmianka o Brnie dotyczy oblężenia grodu, należącego wtedy do księcia Konrada, przez króla Wratysława w 1091 r.⁶² W drugiej narracji gród Brno pojawia się jako ośrodek, z którego panujący władca, tu Brzetysław II, może wymuszać posłuszeństwo na zbuntowanych kuzynach. Pod datą roczną 1099 czytamy: „Książę wracając po odbytym zjeździe rozłożył obóz przy grodzie Brnie. Synowie jego stryja Konrada Udalryk i Lutold, uciekając sprzed jego oblicza zamknęli się w obwarowanych grodach i posyłając do niego posłów oddali mu pozostałe grody”⁶³.

Częściej niż Brno w interesujących nas narracjach występuje Olomuniec. Przy czym, należy podkreślić, że zajmują nas te wzmianki, w których jest mowa o Olomuńcu w kontekście grodu, a nie stolicy biskupiej. Pierwsza informacja o grodzie Olomuniec pochodzi z Kroniki Kosmasa. Kronikarz przy opisywaniu wspomnianego już przez nas wyżej konfliktu Wratysława z księciem Spitygniewem, informuje, że Wratysław uciekł na Węgry pozostawiając małżonkę w grodzie Olomuniec⁶⁴. Zatem na podstawie tej wzmianki możemy domniemywać, że gród ów był przed wybuchem konfliktu z bratem, we władaniu Wratysława. Ponownie Kosmas, tym razem pod datą roczną 1091, powtórnie łączy imię tu już króla Wratysława, z grodem Olomuniec. Dowiadujemy się, że Wratysław pozostając w konflikcie z bratem Konradem, wypędził swoich bratanków Świętopelka i Otika z ich dziedzictwa, a gród Olomuniec oraz inne grody oddał swojemu synowi Bolesławowi⁶⁵. Zdarzały się też przecież okresy w interesującej nas epoce, w których panujący nie był skonfliktowany z morawskimi juniorami. W takim kontekście pojawia się wzmianka o Olomuńcu w przekazie Kanonika Wyszehradzkiego. W 1137 r., księstwo olomunieckie wraz z grodem znajdowało się w ręku jednego z synów Borzywoja II, Lutolda. Kanonik informuje, że jego [Lutolda] stryj, książę Sobiesław obchodził w Olomuńcu święta Wielkiejnocy, gdzie spotkał się przy tej okazji z kró-

⁶² Cosmas II 43, s. 149.

⁶³ Cosmas III 9, s. 169: *Dux autem post habitum concilium rediens castra metatus est iuxta urbem Brynen; erat enim valde iratus filiis patru sui Conradi, Odlarico et Lutoldo. Qui fugiens a facie eius opplaverunt se in munitis oppidis et mittentes tradunt ei ceteras civitates timentes(...)*; M. Wojciechowska, *Kronika Kosmasa*, s. 324. Zob. też M. Wihoda, *Morava v době knížecí*, Praha 2010, s. 213.

⁶⁴ Cosmas II 15, s. 106: (...) *Wratizlaus valde eum timuit et secessit in partes Panonie, relicta coniuge Olomouc in urbe.*

⁶⁵ Cosmas II 43, s. 148; zob. Reitinger, *Vratislav*, s. 72–73.

lem węgierskim Stefanem, bratem swojej żony⁶⁶. Widzimy więc, że w okresie pokoju, nie tylko Praga była miejscem, w którym władca obchodził najważniejsze święto roku liturgicznego, co więcej rezydencja książęca we wspomnianym morawskim ośrodku – jako zapewne leżąca bliżej niż Praga, służyła za miejsce zjazdu niejedną raz. Kanonik jeszcze raz wymienia gród Ołomuniec, w nim – w relacji kronikarza – żona Sobiesława obchodziła święto św. Wacława, ponieważ – jak informuje kronikarz – wracając z Węgier, nie zdążyła dojechać na to święto do Pragi. Widzimy więc, że kontekst narracyjny ukazuje nam w tym przypadku Ołomuniec jako jedno z miejsc rezydencjonalnych władcy, mimo że formalnie przynależą ono innemu Przemyślidzie⁶⁷.

O Znojmie znajdujemy tylko jedną wzmiankę i przekazuje ją Kosmas. Z przekazu dowiadujemy się, że w 1110 r. Borzywoj, brat panującego księcia Brzetysława, urządził w swoim grodzie wspaniałą ucztę i pojął za żonę Gerbergę, siostrę margrabiego Leopolda⁶⁸.

O grodzie Podivin wspomina również Kosmas i to kilkakrotnie. Ośrodek ten, odmiennie od omówionych powyżej występuje w narracjach jako gród nie książęcy a biskupi, przynależny dostojnikowi morawskiemu. Ciekawie przedstawia się pierwsza wzmianka o tym grodzie. Kosmas pod datą roczną 1067 podaje informację o uposażeniu biskupa ołomuckiego Jana: „(...) i gród tamże leżący na środku rzeki nazywanej Svratka zwany Podivin, od swego założyciela Podziwy, Żyda, lecz potem katolika”⁶⁹. Również w kontekście przynależności do biskupa morawskiego wymieniony jest Podivin w kolejnej wzmiance: Brzetysław odbudowuje gród Podivin na Morawach i oddaje go pod władzę biskupa Hermana⁷⁰.

⁶⁶ *Canonici Wissegradensis*, s. 227: *Eodem anno dux Sobieslaus in quadagesima levirum suum, regem Ungarie, convenit, cum quo multis causis diversisque pertractatis sanctum pascha in castro Olomuc celebravit*; Ta celebrowanie świąt w Ołomuńcu mogła mieć i inny, po za spotkaniem z węgierskim monarchą cel. Otóż w 1137 r. Sobiesław odebrał Lutodowi nadane dwa lata wcześniej księstwo i przekazał je swojemu synowi Władysławowi. Por. M. Wihoda, *Morava v době knížecí*, s. 187.

⁶⁷ *Canonici Wissegradensis*, s. 227.

⁶⁸ *Cosmas III 12*, s. 172: *Borivoy, frater ducis Bracizlai, in urbe Znogem faciens permagnificum convivium duxit uxorem nomine Helbrik*.

⁶⁹ *Cosmas II 21*, s. 113: (...) *similiter et villam Sliunicam cum foro atque castrum ibidem situm in media aqua Zuartka nomine, Podiuin dictum a conditore suo Podiua, Iudeo sed postea catholico*; M. Wojciechowska, *Kronika Kosmasa*, s. 249.

⁷⁰ *Cosmas III 9*, s. 169: (...) *dux Bracizlaus veniens cum exercitu in Moraviam reedificat castrum Podiuin et reddit eum, sicut antea fuerat, in potestatem Hermanni episcopi (...)*; Zob. M. Wihoda, *Morava v době knížecí*, s. 136–138.

W naszych narracjach grody wymieniane są również w kontekście działań wojennych przeciw Niemcom; czy Polakom. Najślynniejszym grodem tego okresu jest bez wątpienia Chlumec. Pierwszą wzmiankę o tym grodzie znajdujemy w Kronice Kosmasa przy okazji opisywania wojen Henryka III z księciem Brzetysławem⁷¹. Ten sam kronikarz, nieco dalej (1107 r.) wymienia gród Chlumec jako miejsce koncentracji wojska, które zostawia na straży kraju niepewny swoich losów książę Świętopelk, wezwany przed oblicze Henryka III⁷². A zdecydowanie najistotniejsze narracje, w których wymieniony jest Chlumec, dotyczą opisu bitwy stoczonej w 1126 r. między wojskami księcia Sobiesława a króla Lotara III. Wątek ten znajdujemy w przekazie Kanonika Wyszehradzkiego⁷³.

Kosmas w swoich narracjach o prowadzonych przez Przemysłidów wojnach wymienia jeszcze kilka grodów. Gród Dřevíč wspomniany jest przy okazji opisywania wypadków z 1002 r. Książę Udalryk, wracając z Rzeszy do Czech, wszedł do „najobronniejszego grodu”, jak nazywa go kronikarz, zwanego Dřevíč, skąd dowodził kapanią wyparcia z Czech Polaków⁷⁴. W narracji Kosmasa znajdujemy pojedynczą informację o grodzie Malín. Interesująca nas wzmianka dotyczy walki o władzę nad Czechami między Przemysłidami w 1101 r. Borzywoj, książę praski, musiał stawić czoło nadciągającemu przeciw niemu Udalrykowi wspieranemu przez cesarskie posiłki. Kronikarz donosi, że Borzywoj: „zebrawszy wojsko, wychodząc im naprzeciw założył obozy na dwu wzgórzach koło gródka Malín, gotów jutro stoczyć z nimi walkę”⁷⁵. Gród Chrudim wymieniony jest dwukrotnie w narracji Kosmasa jako ośrodek,

⁷¹ Cosmas II 9, s. 95 (...) *per castrum Hlumec* (...); M. Wojciechowska, *Kronika Kosmasa*, s. 225: „(...) inną drogą, którą idzie się przez Serbię i z której przez gród Chlumec jest wyjście z lasu na tę ziemię rozkazał Sasom wejść do Czech”.

⁷² Cosmas III 20, s. 186: (...) *oppidum Hlumec*.

⁷³ *Canonici Wissegradensis*, s. 203–204 (...) *oppidum Chlumecz* (...). O znaczeniu bitwy zob.: W. Iwańczak, *Bitwa pod Chlumcem 1126 roku*, [w:] *Europa Środkowo-Wschodnia. Ideologia, historia a społeczeństwo*, red. J. Dudek, D. Janiszewska, U. Świder-Włodarczyk, Zielona Góra 2005, s. 187–199; V. Vaníček, *Soběslav I.*, s. 186 n.

⁷⁴ Cosmas I 36, s. 64: (...) *munitissimum castrum nomine Drevice*. Choć pod względem faktograficznym wzmianka kronikarza jest błędna, to jednak przynosi nam nazwę niewymienionego w innych przekazach grodu. Zob.: *Velké dějiny zemí*, s. 352–356.

⁷⁵ Cosmas III 15, s. 178; *Nam Borivoy collecto exercitu occurrens eis castra metatus est supra duos colles iuxta oppidum Malin, paratus in crastinum cum eis committere bellum*. M. Wojciechowska, *Kronika Kosmasa*, s. 334. O grodzie Malín zob.: M. Lutovský, *Jižní Čechy v raném středověku*, Veduta 2011, s. 216.; o wypadkach politycznych por. *Velké dějiny zemí*, s. 487–488.

w którym władca koncentruje swoje wojska⁷⁶. Niżej w tym samym rozdziale Kosmas wymienia jeszcze jeden leżący nieopodal gród, a mianowicie Hrutov. Czytamy w kronice: „Mężowie rozkaz wykonali i już pod bramą strażniczą na polach Hrutova spotkali księcia. Ten rozgniewany kazał ich pojmać, ponieważ wyszli naprzeciw nie na umówione miejsce i skutych wysłał pod strażą, rozdzielając ich po poszczególnych grodach Czech⁷⁷. Zatem Chrudim i Hrutov – grody położone na szlaku z Pragi na Morawy, jawią się jako ośrodki, w których władca wzywa możnych morawskich przed swoje oblicze⁷⁸.

Nasze narracje wymieniają również grody, które uznaje się, za najstarsze i łączy się z okresem budowania państwa przez pierwszych Przemślidów. Wspomina o nich jedynie Kosmas, są to: Tetin, Stara Boleslav i Levy Hradec. O Tetinie kronikarz daje jedną lakoniczną wzmiankę, że był to gród zbudowany przez córkę Kroka Tetkę⁷⁹. O Levym Hradcu mamy dwie informacje, obie z kroniki Kosmasa. Pierwsza z nich łączy nazwę grodu z czasami panowania Borzywoja i podaje, że Czesi bronili się w małym gródku Lewy Hradec przed Łączanami, druga wzmianka poświadcza znaczenie ośrodka w końcu X w., ponieważ mamy tam informację, iż wybór Wojciecha na biskupa dokonał się właśnie w tam⁸⁰.

Najwięcej wzmianek poświęcił kronikarz grodowi Boleslav. Zaczął on oczywiście od informacji o zabójstwie Waclawa w tym grodzie. Jeszcze trzy kolejne wzmianki o Boleslav występują w narracji poświęconej św. Waclawowi⁸¹. Jednak nawet w XI w. gród Boleslav musiał być dla władcy ośrodkiem o sporym znaczeniu, ponieważ Kosmas donosi, że odbyło się w nim spotkanie nowo wybranego księcia Konrada z bi-

⁷⁶ Cosmas II 13, s. 105, Pod data roczną 1055: (...) *iam tercia vice proposuerat invader Pannoniam, dumque precedens suum expectat exercitum, Hrudim in urbe acri pulsatur egritudine*; Cosmas II 15, s. 105, również pod datą roczną 1055: (...) *dux Zpitigneu illius terre ad primates litteras, in quibus nominatim vocat trecentos viros, quos ipse novit meliores et nobiliores, ex omnibus civitatibus et, ut et sibi at urbem Hrudim occurrant, per salutem capitis sui mandat*; Zob. J. Žemlička, *Čechy v době knížecí*, s. 81.

⁷⁷ Cosmas II 15, s. 105; M. Wojciechowska, *Kronika Kosmasa*, s. 239.

⁷⁸ Por. M. Wihoda, *Morava v době knížecí*, s. 116–118.

⁷⁹ Cosmas I 4, s. 10: (...) *Thetin castrum*. O roli Tetina w okresie formowania się państwa czeskiego, zob.: P. Sommer, *Začátky křesťanství v Čechách. Kapitoly z dějin raně středověké duchovní kultury*, Praha 2001, s. 95–128.

⁸⁰ Cosmas I 10, s. 23: (...) *ut parvo clausi in oppido, quod dicitur Levigradec*.; Cosmas I 25, s. 47: *Facta est autem hec election non longe ab urbe Praga Levigradec in oppido* (...).

⁸¹ Cosmas I 17, s. 36; I 19, s. 38–39, II 7 s. 93, II 13 s. 100. Warto zaznaczyć, że był to gród zbudowany „sposobem rzymskim”: D. Třeštk, *Počátky Přemyslovců*, s. 232–238, 243–254.

skupami, a także kilka lat później wiec, podczas którego dokonano elekcji Hermana na praskiego biskupa⁸².

Na zakończenie zestawu naszych narracji wymienić należy jeszcze dwa grody, o których mamy pojedyncze wzmianki i które nie poddają się zaproponowanej wyżej klasyfikacji. O grodzie Plzeň wspomina Kosmas jako o ośrodku, w którym książę Władysław I obchodził Boże Narodzenie, będąc w drodze do Ratyzbony, dokąd wzywał go Henryk III⁸³. Pod datą roczną 1110 również Kosmas podaje nazwę grodu Oldřiš. Ponownie relacjonuje walki o władzę między księciem Władysławem I a Sobiesławem. W przekazie czytamy, że Sobiesław wszedł z Polakami do Czech: „A z drugiej strony tej samej rzeki [Cidlina] szły powoli zastępy Polaków bez rabunków i podpaleń, aż przybywając blisko grodu Oldřiš przybliżyli się do fal rzeki Łaby”⁸⁴.

Po tym z konieczności dość zwięzłym przedstawieniu narracji, w których Kosmas i Kanonik Wyszehradzki umieszczają informacje o ośrodkach, które możemy nazwać terminem gród, widzimy, że o pojawieniu się informacji o danym ośrodku decydował kontekst opowiadania. Dla średniowiecznego autora kluczowa była funkcja, w której mógł przedstawić określony gród, ze szczególnym uwzględnieniem jego użyteczności dla czeskiego władcy. Zwraca uwagę, że w omawianych tekstach, najstarsze grody, łączone w nauce z początkami czeskiej państwowości, takie jak: Lštěni, Tetin czy Levy Hradec wymienione są zaledwie raz, czy jak Levy Hradec dwa razy. Przy czym wzmianki te w niewielkim stopniu nawiązują w swojej treści do znaczenia tych ośrodków w czasach kształtowania się przemysłdziejczy domeny. Pierwszy z nich w narracji Kosmasy pojawia się na przykład tylko w funkcji więzienia. Płyńie z tego wniosek, że w pierwszej ćwierci XII wieku pamięć o stołecznym znaczeniu tych ośrodków już nieistniała. Z drugiej strony dzięki wspomnianym przekazom dowiadujemy się o wzroście znaczenia innych grodów, takich jak: Litoměřice, Žatec czy Bílina. Z przytoczonych narracji wynika, że ośrodki te były niezwykle pożądane zarówno przez niepanujących członków rodu Przemysłidów, jak i przez co znamienitszych czeskich możnych. Ekonomiczne i zapewne prestiżowe znaczenie wynikające z posiadania tych grodów powodowało, że nadanie ich w zarząd było traktowane

⁸² Cosmas II 50, s. 157; III 7, s. 168. Por. J. Žemlička, *Čechy v době knížecí*, s. 121–122.

⁸³ Cosmas III 29, s. 200, pod datą roczną 1109: (...) *in civitate Plizen*; zob. J. Žemlička, *Přemyslovská hradecká centra*, s. 571–572.

⁸⁴ Cosmas III 35, s. 206: *Ast alia de parte eiusdem amnis sine rapinis est sine incendiis ibant incedentes Poloniorum phalange, quod usque pervenientes iuxta oppidum Oldris, applicuerunt ad undam Labe fluminis*. Por. J. Žemlička, *Čechy v době knížecí*, s. 45.

jako wielkie wyróżnienie, odebranie zaś pieczy nad grodem było wyraźnym przekazem, że ten, którego pozbawiono tego przywileju, popadł w ciężką niełaskę władcy.

Dzięki tego rodzaju studiom, jak te przedstawione w niniejszym artykule, zyskujemy szansę na dopełnienie ustaleń archeologów względem funkcjonowania, a przede wszystkim roli grodów we wczesnośredniowiecznym państwie.

Nadesłany: 11 I 2019

Nadesłany po poprawkach recenzyjnych: 27 II 2019

Zaakceptowany: 3 III 2019

dr hab. Joanna Sobiesiak

Instytut Historii

Wydział Humanistyczny

UMCS Lublin

Pl. M. Curie-Skłodowskiej 4a

20-031 Lublin

joanna.sobiesiak@poczta.umcs.lublin.pl

The ruler and his stronghold in Kosmas's Chronicle and in the account of the chronicler's continuator, the Vyšehrad Canon

The goal of this article is to show the narration contexts in which a medieval author set strongholds by referring to the following terms: *oppidum*, *castrum* or *urbs*, *castellum*, possibly *civitas*. I highlight the frequency with which selected medieval writers mentioned one centre or another. In the article I ponder a question if selected chroniclers' narrations could indicate a regularity which helps to establish the function performed by a stronghold for the benefit of its ruler accounted most frequently.

Translated by: Ewa Dratwa